

ANŠLAVS EGLĪTIS

Anšl. Eglītis

UGLAIS
MĒMAIS

821.174-3
Eg 730

Natālijas Kugajevskas vāka dizains

Grāmata sagatavota pēc 1972. gada apgāda "Grāmatu Draugs" izdevuma.
Grāmatā saglabāta autora lietotā ortogrāfija. Vietvārdu un personvārdu mūsdien
rakstību sk. grāmatas beigās.

Grāmatas vāka un iekšlapu noformējumā izmantoti oriģinālizdevuma fotoattēli.

Anšlavs Eglītis

LIELAIS MĒMAIS

Filmu žurnālista piezīmes

Apgāda Zvaigzne ABC vadītāja *Vija Kilboka*
Projekta vadītāja *Bārbala Simsone*
Korektore *Zīna Stikute, Anžela Berķe*
Mākslinieciskā redaktore *Inguna Kļava Švanka*

Apgāds Zvaigzne ABC, SIA, K. Valdemāra ielā 6,
Rīgā, LV-1010. Red. nr. L-4458.
Jelgavas tipogrāfija

Šis ir ar autortiesībām aizsargāts darbs. Darba reproducēšana vai jebkāda cita
neatļauta izmantošana ir autortiesību pārkāpums. Par autortiesību pārkāpšanu
ir paredzēta atbildība Krimināllikuma 148. pantā.

© Anšlavs Eglītis, 1972

© Izdevums, mākslinieciskais noformējums,

Apgāds Zvaigzne ABC, 2024

ISBN 978-9934-32-429-1

1

Pirmā filma

No visām mākslām un izklaidēšanās veidiem visvairāk apstrīdēta ir filma. Noraidīgu nostāju pret Lielo Mēmo izjutu bērniņā arī savā ģimenē, kas taču bija uzlūkojama par visai brīvdomīgu. Par spīti šai pretkinematogrāfiskai noskaņai, iepazinos ar filmu jau agri. Tas notika vēl cara laikos, kad Rīgas ielu krustojumos lepni grozījās ūsaini gordovoji ar gariem, likiem zobeniem pie sāniem. Skolā es vēl negāju, un, pa ielām staigājot, kāds pieaugušais mani arvien veda pie rokas. Tas mani kaitināja, jo biju pārliecināts, ka tāda aizgādība man jau sen vairs nav vajadzīga. Tuvojos taču savai sestajai dzimšanas dienai.

Pirmo reizi kinoteātrī mani iegādāja mūsu kalpone, nepiedzīvojusi lauku meitene. Laikam arī viņa pati gāja kino brīnumus skatīties pirmo reizi un domāja, ka “ar bērnu” tāds riskants pasākums mazāk bīstams. Avantūrai piemērotākais laiks bija dienasvidus, kad, ejot uz tirgu iepirkties, varēja bērnu paņemt līdzī. Mana māte strādāja par skolotāju Maldoņa ģimnāzijā, un arī tēvs bieži kavējās ārpus mājas. Dienas labākā daļa, līdz pulksten trim vai četriem, bija meitenes rīcībā. – Atceros, kad iegājām kino “*Star*”, ielā spīdēja gaiša saule. No tā spriežu, ka savos sākuma laikos kino vēl neslēpās vakara tumsā, bet darbojās gaišā dienā. Arī bērniem vēl nebija nosacīti nekādi apmeklēšanas ierobežojumi.

Kino “*Star*” atradās Aleksandra, vēlākās Brīvības un vēl vēlākās Leņina, un Ģertrūdes, tagadējās Kārļa Marksa ielas

dienvidrietumu stūrī, dižena nama otrā stāvā ar ieeju no neliela, atklāta vestibila, kas bija izdaiļots ar melna stikla un spoguļu paneļiem. Namā atradās arī plaši pazīstamā Rīgas fotogrāfa Jāņa Rieksta fotoateljē. Darbīgais Rieksts bija labos draugos ar latviešu gleznotājiem un rakstniekiem. Viņa skatlogu arvien greznoja Rozentāla vai Purviša gleznu reprodukcijas, raksturīgas Latvijas ainavas un pazīstamu mākslas darbinieku ģimenes. Daudzreiz tiku tur skatījis arī sava tēva un viņa draugu, dzejnieku, attēlus. Rieksts bija teicams un vispusīgs fotogrāfs. Viņa meistarsīkie portreti varētu sacensties ar daudzu starptautisku slavenību uzņēmumiem.

Brīvvalsts laikā ielas otrā pusē, slīpi iepretim kinoteātrim, zemā koka namā atradās populārais naktslokāls "Alhambra". Tur strādāja par bārmeni Mākslas akadēmijas audzēknis Ārijs Skride, vēlāk pazīstams ainavu gleznotājs. Tur savā laikā ar čūsku dejām uzstājās latviešu raksturdejojāja Helena Šelda, kas tagad dzīvo Kalifornijā Palo Alto pilsētā pie Sanfranciskas. Ja kino vestibilā grozoties pastaipīja kaklu un ieskatījās Ģertrūdes ielā ziemeļu virzienā, tad ielas paplašinājumā redzēja paceļamies gotiski cietnīgo Veco Ģertrūdes baznīcu. Pusbloku pa Brīvības ielu lejup, Matisa tirgus virzienā, skaistā jaungotikas stila namā, pašā pēdējā stāvā, trīsdesmitajos gados atradās Valdemāra Tones darbnīca, viena no plašākajām un ērtākajām visā Rīgā. Šinī namā 1950. gada 8. februārī pēkšņi ar trieku nomira Aleksandrs Čaks. Rīgā izdotajā piemiņas grāmatā "Redzu un dzirdu Aleksandru Čaku" (1970) dzejniece Valija Brutāne raksta: "Atrodam viņu pašā augšējā stāva dzīvoklī, blakus kāda gleznotāja darbnīcai... Biedri ienes viņu darbnīcā un saudzīgi nogulda uz galda telpas vidū... Pie sienām un istabas kaktos ir daudz gleznu, arī vairāki akti." Kam pieder šīs gleznas un kas dzīvo darbnīcā, dzejniece nepasaka. Iespējams, ka gleznotājs kritis nežēlastībā un viņa vārdu nedrīkst pieminēt. Ja Čaks varētu izvēlēties vietu, kur nomirt, tā droši vien būtu mākslinieka darbnīca.

Kino “*Star*” pārdzīvoja Pirmo pasaules karu un darbojās visu brīvās Latvijas laiku. Trīsdesmitajos gados to pārdēvēja par “Skalu”, bet manā apziņā tas bija un palika “Stars”. 1944. gada oktobrī, kad krievi otro reizi okupēja Rīgu, kino “*Star*” nams izdega. Sadega arī Jāņa Rieksta plašais, kultūrvēsturiski vērtīgais uzņēmumu un negatīvu arhīvs.

Atgriežoties pie mana pirmā kino apmeklējuma, prātā palikusi tikai pustumšā, neomulīgi garā, šaurā, augstgriestainā telpa, kuras sēdekļu rindās kavējās kādi divdesmit vai trīsdesmit skatītāji. Uz prāva, augsti pacelta ekrāna vingrinājās divi miglaini tēli. Vīrietis un sievietē. Vīrietis, virsnieks, gaišā parādes uniformā ar garām, šmaugām biksēm kājās, šāva ar revolveri sievietei, kas bija uzposta apspīlētā, garā tērpā un valkāja kuplu platmali. Viņa pakrita, bet tūdaļ atkal slējās kājās, saņēma jaunu šāvienu, atkal krita un atkal cēlās. Vairākas reizes ar vienām un tām pašām kustībām, kā to tagad redzam moderno režisoru Renē (*Resnais*) vai Antonioni sirreālistiskajās filmās. Kas ar šiem atkārtojumiem bija domāts toreiz, kad sirreālisma jēdzienu vēl nepazīna, – paliek nenoskaidrots. Iespējams, ka režisoram vienkārši bija žēl šķirties no efektīgās epizodes. Katru šāvienu akcentēja kāds neganti spalgs klaudziens no iežogojuma zem ekrāna, kur mežonīgi tika daudzītas klavieres. Beidzot uniformētais vīrs nošāvās arī pats. Neatceros, vai viņš atkārtoti cēlās augšā un šāva sevi no jauna vai arī viņam pietika ar vienu reizi. Baiļu vai satraukuma nejutu. Apzinājos, ka noskatos izrādē. Bet nejutu arī nekādas sevišķas ziņkāres par to, kas notika uz ekrāna. Manu bērna iztēli vai simpātijas tas nerosināja. Kurš pieaudzis cilvēks uzvedīsies tik mulķīgi un šaus otram? Es zināju, ka ar savu spēļu šauteni, kas šāva tikai ar auklā piesietu korķi, nekad nedrīkstu tēmēt pret cilvēkiem vai dzīvniekiem, bet šis uniformētais pieaugušais neievēroja elementārākos sadzīves nolikumus.

Apsverot apstākļus, šķiet, ka būšu redzējis vienu no pirmajiem, varbūt pat pašu pirmo Maierlingu traģēdijas filmējumu – kad

Austroungārijas kroņprincis Rūdolfs skaistajā Vīnes Meža medību pilī nošauj savu iecerēto baronesi Vetseru un nošaujas arī pats. Kopš tiem laikiem šis 1889. gada notikums filmēts vēl daudzas reizes, un pēdējo Holivudas versiju ar ēģiptieti Omāru Šarifu un francūzieti Katerinu Denevi (*Deneuve*) attiecīgajās lomās skatīju Holivudā 1969. gadā – pēc 57 gadiem.

Toreiz, kā jau minēju, izrāde mani neinteresēja. Man nepatika tumšā telpa un nelādzīgā, nervozā mūzika. Es domāju, cik jauki būtu pastaigāties pa ielām, kur spīdēja saule, kur logos bija izstādītas visādas preces un pa kalto bruģi brauca ormaņi. Dažu ielu stūros uz soliem sēdēja ūsainie zilie un sarkanie ekspresi ar attiecīgas krāsas loku ap savām militāra paskata naģenēm. Varēja pat gadīties, ka garām, skaļi zvanīdami, noaulekšo ugunsdzēsēji sarkanos ratos ar spožām misiņa ķiverēm galvā. Tās bija lietas, ko vērts skatīties, nevis pelēku ēnu zibināšanos tumšā istabā.

Es piegrūdu savai pavadonei un teicu, ka man gribas dzert. Filma bija meiteni tik ļoti aizgrābusi, ka tikai ar pūlēm atmodināju viņu no transa. Viņa negribīgi cēlās, un mēs izgājām priekšnamā. Es rāvos uz ārdurvīm, bet meitene mani apturēja. Parunājusi ar vietu ierādītāju, viņa veda mani uz telpas otru galu, kur kaktā rēgojās ūdens krāns un izlietne. Pie krāna ar dzelzs važu bija pieķēdēta skārda krūzīte. Man dzert negribējās. Brīdi pūtis un šņācis krūzītē, kabināju to atkal vadzī. Meitene saņēma mani pie rokas un ieveda atpakaļ tumšajā telpā.

Jutos vīlies. Varējām taču iziet uz ielas dienas gaismā. Turpat netālu uz stūra kioskā pārdeva auglūdeni. Tur es kādreiz garāmejot jau biju dzirdināts. Pagaidīju laiciņu un teicu, ka man atkal slāpst. Šoreiz man izdevās pierunāt meiteni, ka tikšu galā viens pats, un viņa atļāva man iet.

Es izgāju gaitenī, nokāpu vestibilā un apsēdos stūrītī uz kāpnēm. Cik jauka bija gaišā, saulainā pasaule! Tieši tāda, kādu to, tumsā sēdēdams, biju iedomājies! Es cieši nolēmu, kad pieaugšu, nekad neiešu uz kino! Nekad nelīdišu garlaikoties tumšā

skabūzī. – Cik jauki būtu kino vietā aiziet uz Vērmaņa parku! Tas nemaz nebija tik briesmīgi tālu. Es zināju ceļu. Pa plato Aleksandra ielu pāri trim šķērsielām, tad pa Elizabetes ielu vienu bloku vai, kā toreiz teicām, vienu kvartālu sāņus, un parks bija klāt ar kuplajiem kokiem, ceriņu krūmiem, puķu “rundēļiem” un mūzikas gliemežnīcu, kurā reizēm pūta ragus armijas mūzikanti.

Un, ja netikās iet uz Vērmaņa parku, varēja pa Elizabetes ielu pagriezties uz otru pusi, un tur bija Esplanāde! Milzīgs, gandrīz nepārskatāms smilšu klajums, ko ielēncā slaidu liepiņu alejas.

Es cēlos un gāju.

Tālu gan netiku. Kāds spēji nogrāba mani aiz rokas. Gluži aizklusies un pārbijusies, kalpone purināja mani un rāva atpakaļ. “Trakais puika! Pazudīsi vēl!”

Es nestrīdējos un nerunāju pretim. Es nepavisam nejutos pazudis. Es zināju ceļu uz Vērmaņa parku un zināju ceļu uz mājām: taisni uz priekšu pa Aleksandra ielu, pāri vienai šķērsielai, tad jāiegriežas Stabu ielas ēnas pusē. Tur, netālu no stūra, pa tumšu iebrauktuvi jāiziet cauri ielas namam. Sētas mājā, apakšstāvā, bija mūsu dzīvoklis. Kas tur ko neatrast? Pieaugušo bažas un uztraukumi likās jocīgi.

Meitene bija sarūgtināta, ka nav noskatījusies programmu līdz beigām, un man bija jāapsolās, ka mājās neminēšu neviena vārda par to, kur esam bijuši. Es apsolījos. Kino lieta man likās tik garlaicīga un nenozīmīga, ka to patiesi nebija vērts pieminēt. Tā mani vecāki par manu pirmo kino apmeklējumu uzzināja tikai daudzus gadus vēlāk.

Biogrāfijās esmu lasījis, cik ļoti bērnus aizgrābj un saista pirmās redzētās izrādes. Nereti tās ietekmē visu viņu turpmāko dzīvi un intereses. Par sevi neko tamlīdzīgu nevaru teikt. Tikpat maz kā kino mani ietekmēja arī teātris. Pirmā luga, ko vecāku pavadībā noskatījos, bija “Indulis un Ārija”. Es garlaikojos. Brīnījos, ko cilvēki uz skatuves tik milzīgi daudz un gari runā un nekā nedara! Tā taču ikdienā neviens neuzvedas. Stāv viens pret otru paceltiem

ieročiem un tērzē. Ja esi uz kaušanos, tad krauj! Un, ja ne, tad – mūc! Svarīgākā persona teātrī man likās suflieris. Paslēpies kastē, pa pusei zem skatuves grīdas, viņš vadīja izrādi. Cik apjucis un nevarīgs jutās aktieris, kad, nezinādams, ko darīt, izmisis raudzījās uz maģisko kasti, no kuras nāca apslāpētie čuksti! Reizēm tik skaļi, ka tos varēja sadzirdēt pat līdz zāles pēdējām rindām. – Ja es būtu suflieris, tad gan izrīkotu izrādi pēc sava prāta!

Pēc kādas citas izrādes mans tēvs devās aiz skatuves apsveicināties ar dažiem aktieriem. Aizdomīgi, bet ziņkārīgi apkārt skatīdamies, es gāju viņam līdzi. Mani noskumdināja plakanās, rupji nokrāsotās dekorācijas, kas tuvumā izskatījās sevišķi nepievilcīgas. Es sapratu, ka skatuvē nevar ienest īstus kokus, bet apkrāsotie audekla kankari man nepatika. Es labprāt būtu pieņēmis par koku kādu vienkāršāku, glītāku priekšmetu, kaut vai tikai stabiņu – tā, kā es to darīju, spēlēdamies mājās. Iespējams, ka jau toreiz manī radās aizspriedums pret gribēti naturālām dekorācijām. To dēļ man visu mūžu bijis grūti skatīties klasiskās operas un klasiskos baletus. Kad Baigajā gadā krievu dekoratori bija “sapravījuši” “Baņutas” izrādi ar naturāliem “papjēmašē” ozolu stumbriem un “dabīgām” lupatu puķēm, man metās tik nelabi, ka turēju acis ciet.

Es varu iet līdzi izrādes ilūzijām tikai tad, ja režisors pārāk nepūlas mani pārliecināt, ka tas, ko redzu, ir īstenība. Es laikam piederu pie tā skatītāju tipa, pēc kāda ilgojās Bertolds Brehts. Viņš vēlējās, lai publika vienmēr patur prātā, ka neskatās patiesu notikumu, bet tikai tā atveidu – teātri. Saprotams, tas atņēma iespēju pārdzīvot izrādi visā vientiesīgajā sirsnībā.

Pirmo reizi biju apmeklējis kino ap 1911. vai 1912. gadu, kad kino izrādes Rīgā jau sen nebija nekāds jaunums. Rietumeiropas atradumi sasniedza Latviju apbrīnojami ātri. Jau 1896. g., tikai gadu pēc brāļu Lumjēru pirmajiem “dzīvās fotogrāfijas” demonstrējumiem Parīzē, 10–15 minūtes ilgus seansus rādīja arī Rīgā. 1903. gadā iekārtoja pirmos pastāvīgos kinoteātrus, “iluzionus”.

1908. gadā, lai bremsētu kino izplatīšanos, Krievijas valdība ar likumu aizliedza celt kino vajadzībām īpašas celtnes. Filmas parasti izrādīja nepiemērotās telpās – šķūņos, noliktavās u. tml.

1909. gadā “Dzimtenes Vēstnesis” (7. nr.) atzīmēja, ka Rīgā darbojas 15 kinoteātri, kas tik labi apmeklēti, ka svinamās dienās grūti iegūt “biļetes”. 1910. gadā kādā skolēniem domātu filmu caurskatīšanas komisijā darbojās arī Rīgas Mākslas skolas direktors Vilhelms Purvītis.

Citā sakarā sarakstoties ar mūsu ievērojamo arhitektu prof. Paulu Kundziņu, kas tagad dzīvo Halifaksā Kanādā, ieguvu interesantu, autentisku izziņu par Rīgas agrīnajiem kino. Prof. Kundziņš raksta:

“... Atceramies kādu no Rīgas pirmajiem kinematogrāfiem, “Orbis”, kas ap 1907. gadu atradās Lielajā Zirgu ielā, netālu no Šķūņu ielas (vēlāk tur ierīkoja kādu restorānu – automātu). Filmas, saprotams, bija mēmas, un programma sastāvēja galvenā kārtā no tā saucamajām kultūrfilmām, kur, piemēram, bija redzams, kā uzzied roze, kā Japānā zvejo ar kormorāniem, aplikot tiem ap kaklu gredzenu, lai viņi zivis, ko noķēruši, nevarētu norīt, utt. Bet humora dēļ šķetināja kādreiz filmas no otra gala, piem., velosipēdistu, kas nokritis no sava riteņa, redz guļam uz zemes, bet tad spēji uzlecām savam ritenim un atpakaļgājienā aizsteidzamies.”

Tāpat nejauši gadījās uzdukties interesantai liecībai par Rīgas kinoteātriem daudzīnātā kinorežisora rīdzinieka Sergeja Eizenšteina atmiņu rakstā par krāsu filmu, ko padomju cenzūra bija atļāvusi publicēt tikai divpadsmit gadus pēc viņa nāves (“Literaturnaja Gazeta”, 6. 1960). Eizenšteins raksta:

“... Atceros, ka ap 1910. vai 1912. gadu tādas (ar roku izkrāsotas. Ref.) filmas sāka izrādīt Rīgā. Patiesībā tās rādīja tikai vienā kinoteātrī, kas atradās Vērmaņa parkā un valkāja lepno nosaukumu “Kino kultūra”, lai gan blakus šīm “zinātniskajām” īsfilmām nedēļu pēc nedēļas izrādīja garas sērijas par

fantomiem un vampīriem. Krāsotajām īsfilmām piemita sarkanīgs koptonis, vienalga, vai tajās redzēja baltas buras slīdam pa ultramarīna jūru, vai dažādi izkrāsotus augļus un puķes, kuras sakārtoja meitenes ar liesmojoši sarkaniem vai salmu dzeltenuma matiem.”

Aizdomas modina Eizenšteina minētais Rīgas kino nosaukums “Kino kultūra”, kas cara laiku pilsoniskajai Rīgai liekas gluži nepiemērots. (Maskavā gan pastāvēja kāds “Kultūras birojs”, kas apgrozīja arī filmas.) Vārdu “kultūra” vietā un nevietā sāka lietot un piekabināt krievu boļševiki pēc 1917. gada revolūcijas. Iespējams, ka atmiņa Eizenšteinu mazliet pievīlusi, jo viņš arī Vērmaņa parka nosaukumu pamatīgi sakropļo.

Krāsu filmas agrīnā parādīšanās Rīgā liecina par Latvijas ciešajiem sakariem ar Rietumiem. Filmu izkrāsošanu pavisam nesen kā pirmais bija sācis praktizēt franču filmu rūpniecības pionieris Melijē (*Melies*), un krāsu filmas tūdaļ sasniedza arī Rīgu, daudz ātrāk nekā cariskās Krievijas galvaspilsētu Pēterpili vai Maskavu. Pārdomājot šīs lietas, arī manā atmiņā uzpeld bērnībā Rīgā redzētās krāsotu filmu ainas: jūrnieki izbalējušos zilos vai baltos mundieros stāvam uz tumši zila jūras fona. Tikai nevaru vairs atcerēties, kur tieši un kādos apstākļos to skatīju. Varbūt turpat kino “Star” kā piedevu Maierlingu melnbaltajai filmai?

Pēc tam ilgi vairs neiznāca saskarties ar kino. Sākās Pirmais pasaules karš un bēgļu laiki. Mētājoties pa Krieviju – Maskavu, Nižņijnovgorodu (tagadējo Gorkiju) un Pievolgas dzelzsrūpniecības, īpaši lokomotīvu ražošanas miestu Sormovo, ar kino nesastapos. Tādas lietas Krievzemes provincē, šķiet, nebija ne dzirdētas, ne redzētas.

Latvijā atgriežoties, Alūksnē ziemojot, kino nevienam nenāca ne prātā. Toreiz par izklaidēšanos bagātīgi gādāja nemitīgā dažādu karaspēku un varu apmaiņa. Vācieši, baltie krievi, sarkanie krievi, igauņi, somi, pat dāņi skaistos, līdz ceļgaliem šnorējamos stulmeņos. Sevišķi viena no šādām maiņām dziļi

iespiedusies atmiņā. Nelaimīgi sarkano pusē palikušie latviešu strēlnieki, mazs pulciņš vada lielumā, garu dienu noturēja Alūksni pret divām somu brīvprātīgo rotām, kas bija ieradušās palīgā igauņiem. Sarkano krievu bataljons jau rīta agrumā pilnīgā panikā mežonīgā skrējienā izdrāzās cauri Alūksnei, pāri baznīcas laukumam, garām mūsu mājai un pa iebraukto kamanu ceļu pāri aizsalušajam Alūksnes ezeram projām uz austrumiem. Daudzi krieviņi skrēja bez ieročiem tā, ka vaļenkas vien zibēja un garo šineļu stūri plīvēja pa gaisu. Ik brīdi gaidījām ierodamies somus, kuriem bija varenu, “zvērīgu” karotāju slava. Bet nekas nenotika. Ielas pletās tukšas kā izmēztas. Pilsētiņas otrā, kalna pusē plikšķēja šāvieni, kratījās ložmetēji. Šāvienu ritmi te sabiezēja, te atkal izslāba šķidrāki, bet ne mirkli nenorima. Mēs klausījāmies, vai šāvieni neskan arī pa labi un pa kreisi, kas nozīmētu apiešanas manevrus, bet laikam jau dūšīgie somi dzinās virsū Alūksnei tieši.

Tā tas turpinājās visu dienu līdz krēslai. Tad iestājās klusums. Pēc kāda brīža baznīcas laukumā parādījās strēlnieki. Kādi piecpadsmit, ne vairāk. Neskanēja ne komandas, ne valodas. Nodurtām galvām, kā piekusuši darbinieki, nesdami savus darbarīkus pār pleciem, viņi gāja nesteigdamies, mierīgā solī cieši garām mūsu mājokļa logiem uz ezerceļu, kas veda pāri aizsalušajam klajumam. Vienam no gājējiem bija pārsieta galva un roka. Otrs piekliboja ar asinīm aptašķītu kāju. Kādu smagāk ievainotu biedru vilka līdzī uz riteņotā Maksima ložmetēja. Viņš tupēja sakņupis, un nokārtā galva kuļinājās līdzī soļu ritmam.

Vēlāk, līdzīgus motīvus vērojot kara filmās, man allaž šī aina nāca atmiņā – nekad ne tuvu neaizsniegta savā vienkāršībā un traģikā. Piemēram, *UFAs “Pēdējā rota” (Die letzte Kompagnie)* 1930. g. ar Konrādu Feitu. Pēdējās rotas divpadsmit vīri aizstāv kādas dzirnavas pret frančiem (Napoleona karos), lai ļautu sakautajai armijai atkāpties. Strēlnieku varonībai piemita vēl īpaša ironija. Viņi sedza savai tautai naidīgo krievu iekarotāju atkāpšanos.

Un kurp atkāpās viņi paši? Projām no savas zemes, svešumā, kur viņus negaidīja vis pateicība, bet tikai aizdomas, skaudība, tīrīšanas, represēšana un likvidācija! Atceros, cik smagi šī nospiedīgā aina ietekmēja manu tēvu.

Beidzot, vēlā pavasarī, ar brašu dziesmu par ievām un ligavu Alūksnē iesoļoja brīvās Latvijas karavīri. Uz palikšanu.

Tikko pārcēlāties uz Rīgu un apmetāties plašajā, ērtajā Valdemāra ielas dzīvoklī, sākās Bermonta uzbrukums. Sekoja mēnesi ilgais aplenkuma stāvoklis un lielā sajūsma, kad Bermontu padzina. Iztīrīt Latgali no krievu paliekām likās tīrais nieks. Tas viss pilnīgi aizpildīja manas pusaudža domas un intereses.

Kad un kā es atkal saskāros ar filmu, vairs neatceros. Dārziņu Volis man stāstīja par kādu kinoaktieri Čāplinu, kas taisot jokus. Manām ausīm šis vārds skanēja krieviski. Par krieviem, balstoties uz paša bagātīgo pieredzi, es nepavisam nebiju augstās domās, un Volim neveicās mani ieinteresēt par “krievu” Čāplinu. Tad Volis stāstīja arī par citu komiķi, Maksu Linderu, kura abus vārdus viņš izrunāja kā vienu: Makslinders. Tas skanēja vāciski, un arī pret vāciešiem, īpaši pēc Bermonta uzbrukuma un sakaušanas, man nebija nekādas cienības. Tikai daudz vēlāk uzzināju, ka Linders patiesībā ir francūzis, istā vārdā Gabriels Levels.

Starplaikā biju redzējis arī citas kino izrādes, bet visus iespaidus pārmač kāda sevišķi spilgta atmiņa: es redzu sevi kino “Maska” zāles tumsā blakām Volim skatāties šausmu filmu “Nosferatu”, ko mēs aplami izrunājām – Nosferato. Tā saucās tievs, garš, ļaundabīgs vecis, ģērbies melnā frakā ar kuplām, baltām aprocēm un žabo. Viņš bija vampīrs, kas cēlās augšā no miroņiem, lai pastrādātu savas negantības, jo pārtika no siltām cilvēku asinīm. Viņš pārvietojās liķratos, kas zibenīgā ātrumā drāzās kratīdamies pa šauriem, likumainiem ceļiem, cauri tumšiem mežiem un miglainām lankām, un spocīgiem mēness apspīdētiem miestiem un pilīm. Pa dienu viņš gulēja zārkā, bet, kad reiz ciema ļaudis to atvēra, no tā izskrēja tikai liels bars treknu žurku, kas izplatīja

mēri... Un šo riebekli varēja “atpestīt” tikai skaistas sievietes līdzjūtība. – Laiku pa laikam Volis, saldās šausmās iesēkdamies, kā glābiņu meklēdams, ieķērās man elkonī, lieliski izbaudīdams briesmu un šausalu brīžus.

Daudzus gadus vēlāk Holivudā uzzināju, ka šo filmu bija Vācijā darinājis kāds F. V. Plumpe, kas vēlāk kļuva pazīstams visā pasaulē kā režisors Frīdrihs Viljams Murnavs. Savas karjeras tumšajos sākumos viņš bija darinājis veselu rindu lētu šausmu filmu, iztikdams tikpat kā bez dekorācijām, t. i., filmēdams dabā, tāpat kā to darīja amerikāņi, uzņemdami savus nebeidzamos kovboju stāstus. Taisnība gan, Murnavs lieliski prata saskatīt un uzsvērt baigās noskaņas pavisam ikdienišķā ainavā.

“Nosferatu” bija Brāma Stokera 1897. gadā publicētā un vēlāk neskaitāmas reizes filmētā vampīru romāna “Drakula” visai brīvs pārstrādājums. Lai izvairītos no nepatīkšanām ar “kopīraitu”, Murnavs nelietoja grāfa Drakulas vārdu, bija pārcēlis darbību no Londonas uz Brēmeni un saistījis vampīru izdarības ar mēri. (Kur Nosferatu parādās, viņam seko mēris.) Nosferatu briesmoni, grāfu Orloku, spēlēja itin veikls, gaužām kalsens aktieris Maksis Šreks (*Schreck*). Vācu oriģinālā filmai bija vēl īpašs apakšvirsraksts: “*Eine Symphonie des Grauens*” – šausmu simfonija! Murnavs tomēr bija pielaidis kļūdas: Nosferatu meta ēnu un atspoguļojās spogulī. “Katram zināms”, ka vampīrus un citus dzīvus miroņus vislabāk var pazīt no tā, ka viņiem nav ēnas un attēla spogulī. Vai nu šī, vai kāda cita iemesla dēļ slavenais franču rakstnieks Andrē Žids (*Gide*) savā laikā bija veltījis daudz rindu, lai šo filmu nopeltu. Man turpretim jāliecina, ka vampīru zinātnē neizgudrinātu skatītāju izrāde iespaidoja itin spēcīgi. Arī pats Murnavs par savu darbu nav bijis pārāk slīktās domās, jo, pārceldamies no Vācijas UFAs uz Holivudu, demonstrēja “Nosferatu” kā sava režisora darba paraugu. Filmu izrādīja Savienotajās Valstīs arī komerciāli. Vēlākos gados to savos rakstos atzinīgi pieminējis daudzzinātais franču modernists Alans Renē. Trīsdesmito gadu

sākumā Murnavs darināja Tahiti salā iespaidīgu filmu bez slaveņiem aktieriem, tikai ar iedzimto piedalīšanos, bet pie tam bija pārkāpis dažādus vietējos tabu. Kad viņš drīz pēc tam nositās autokatastrofā Kalifornijā, laikraksti visā pasaulē popularizēja leģendu, ka Murnavs kritis par upuri Tahiti burvju lāstiem un atriebībai.

Tomēr ne toreiz, nedz vēlāk šausmu filmas un vispār fabulas ar mistisku saturu man nav īsti gājušas pie sirds. Mana rakstura pamatos ir tieksme noraidīt pārdabīgo un meklēt visām parādībām loģisku, reālu izskaidrojumu. Daudz labāk man patika veiklie kovboju filmu aktieri, piemēram, Edijs Polo, ko varēja dēvēt par nabaga ļaužu Duglasu Ferbenku. Edijs aulekšoja augšup un lejup pa ļoti stāvām kanjonu nogāzēm, šāvās un kāvās arvien pret lielu pārspēku un, ja bija pagalam iedzīts strupceļā, tad nolēca no stāvām klintīm ūdeņos – skaisti izpletis rokas “gulbja” lidojumā. Mums abiem ar Voli patika arī itālietis Lučiano Albertini, stalts atlēts un cirka akrobāts, kas dēkoja lielpilsētās, rāpās gar augstu namu fasādēm vai arī lēca lejup no balkona uz balkonu; pie virves karādamies, pārvingrinājās pāri ūdenskritumiem, pārkāpa no skrejoša automobiļa pa virvju kāpnēm lidmašīnā – vai nu vajādams neliešus, vai arī no tiem bēgdams. Apmēram to pašu, tikai elegantāk gērbies, darīja vēl otrs nabaga ļaužu Ferbenks, vācietis Harijs Pils (*Piel*).

Veco labo laiku kovboju filmas nereti bija iedalītas sešās sērijās, un katra sērija sešās daļās kā cēlienos. Lai to visu noskatītos, vajadzēja apmeklēt kino sešas reizes. Tas izraisīja smagas naudas problēmas. Notikumi sērijās bija apmēram vieni un tie paši – jātnieku auļošana, pārsviešanās no segliem skrejošā vilcienā, tad skriešana pa vagonu jumtiem. Ļoti bieži arī dācīšanās pamestās raktuvēs. Sērijas tika pārtrauktas visbīstamākajā brīdī: neliešu ielenktais varonis paliek karājamies pirkstu galos pie klints virs bezdibeņa, varonis pieķēdēts pie baļķa, ko nupat ielaiž “gateri”, un ripas zāģis jau šņāc tik tuvu, ka varonim saplīvinās mati. Vai

arī – varonis piesiets pie krēsla, ieslodzīts vecā būdā, bet priekšā viņam muca ar dinamītu. Aiz pakalna paslēpušies, nelieši jau izvelk no baterijas kloķi, lai, to atkal nospiežot, uzspertu varoni gaisā. Jāgādā nauda vai no kurienes, jo jāredz taču, kā varonis izpestās! Parasti tas notika diezgan neticamā, pat muļķīgā veidā, un mēs jutāmies vilušies.

Mums pārlietu patika eksplozijas. Drusku palēnināti fotogrāfētais putekļu un drumsļu mākonis, kas pēkšņi uziedz kā eksotiska puķe vientuļa namiņa, vilciena vai kāda kaujas forta vietā. Ja kino vitrīnā izliktajās parauga fotogrāfijās bija redzamas eksplozijas, tad droši varēja iet iekšā. Filma nepievīla. – Ne jau mēs ar Voli vienīgie izrādījāmies postīgo spēku cienītāji! Antonioni savā Savienotajās Valstīs darinātajā filmā “Zabriskija punkts” (*Zabriskie Point*, 1970) ar lielu garšu desmitām reižu no visādām perspektīvām atkārtu kādas skaistas villas uzspridzināšanu. Saprotams, pagausinātā tempā, lai varētu labi saskatīt, kā visādas skrandas, mēbeļu un dēļu drumsļas lido pa gaisu. Varu derēt par katru summu, ka šinīs ainās atdzimst Antonioni puikas gadu fantāzijas.

Pamazām sākām ielāgot filmu šablonus, kas mūs ne mazumu kaitināja. Varonis bieži vien kāvās ar veselu armiju neliešu. Pa laikam ar labi tēmētiem zvēlieniem viņš apsita gar zemi visu uzbrucēju baru. Bet arvien kaut kur aiz muguras nepamanīts piecēlās kāds atžirgušais, sagrābstīja smagāku metamo un tad, nejauki ģīmi saviebis, iebelza neuzmanīgajam uzvarētājam pa pakausi un lika tam sabrukt nesamaņā. Nu viņu varēja sagūstīt, sasiet, visādi piesmiet un sagatavot šaušalīgam galam. Bet – kamēr, kaudamies ar lielu pulku, varonis bija neuzvarams, sastapdamies ar kādu no negantniekiem viens pret vienu, viņš paturēja virsroku tikai ar lielām mokām, daudzas reizes pasists gar zemi un vairākkārt jau pavisam noveikts. Tas mūs kaitināja visvairāk.

Atmiņā aizķērušies dažu šo dūšīgo aktieru vārdi – Tims Maksojs, Kens Meinards, bet daudzus vairs neatceros. Viņi nebija

nemaz tik slikti tēlotāji. Prātā iespiedies kādas sērijas noslēgums, kas mūs ar Voli dziļi noskumdināja. Varonis bija pašreizējais sērijas cauri visām sešām sērijām un trīsdesmit sešām daļām, glābdams un aizstāvēdams kādu it paglātu meiteni. Ko vien viņš visu nebija pārcietis! Slīcināts, kārts, iegrūsts aizās, pasviests zem ejoša vilciena, rauts pa zemi līdz auļojošam zirgam, ieskundēts degošā mājā, aprakts brūkošā tunelī. Kas varēja vairs izskaitīt, cik reizi viņš bija ar belzienu no mugurpuses nosists bez samaņas? Par spīti briesmīgajiem smadzeņu satricinājumiem viņš arvien bija atkal cēlies un cīnījies līdz galīgajai uzvarai. Bet beigās, kad pēdējais nelietis kritis no viņa rokas vai droši nogādāts cietumā, skuķene iepazīstina viņu ar savu īsteno izredzēto, pavisam necilu zellīti, memmesdēliņu, kas turpat visu laiku mētājies tikai citiem pa kājām un varoni vairākkārt pat iegāzis nelaimē! Varonis, saprotams, kā daždien cēls bruņinieks, nesavelk ne vaibsta, augstsirdīgi atkāpjas pie malas un pat novēl viņiem laimes. Bet, kad priecīgais pāritis aiziet, nabaga vīrs sāpēs sabrūk un apķeras vārtu stabiņam. Mēs nebijām pirmo reizi ķinīti un neuztraucāmies. Mēs cerējām. Mēs gaidījām. Bet – vārtiņi nevērās, meitene neskrēja atpakaļ apkampt varoni un asarām acīs atzīt savu alošanos. Aina pamazām satumsa. Parādījās uzraksts: Sestās sērijas beigas. BEIGAS!

Ilgī mēs ar Voli nespējām attapties no tik brēcošas netaisnības. No tik necilvēcīgas sieviešu izdarīšanās. Mēs bijām sašutuši līdz sirds dziļumiem. Daudz kas man aizmirsies no filmās redzētā un dzirdētā, bet šis noslēguma skats: ar pistoljostu apkārtais varonis, sagumis pie vārtu stabiņa, man mūžam stāvēs acu priekšā. Filma bija mēma, ja neskaita šāvieni troksni, par ko gādāja orķestris, bet – nekādi vārdi nesniegtu lielāka efekta.

Ap šo pašu laiku Rīgā iemaldījās arī krievu emigrantu aprindās ārkārtīgi populārās kinoaktrises Veras Holodnajas pirmsrevolūcijas filma “Pie kamīna” un turpinājums “Aizmirsti par kamīnu”, ultrasentimentālas mīlestības melodrāmas. Kamēr pieminētajā kovboju sērijā tikai viens vienīgs kodīga sentimenta piliens bija

nopilināts īstajā brīdī, Holodnajas filmās bija savāktas visas iespējamās banalitātes tādā koncentrācijā, ka tās ieguva jau sava veida “klasisku” kvalitāti – kā banālības pilnība, tāpat kā Vertinska dziesmiņas par karalieni un pāžu vai vēlākajos gados tik populārā romance “Oči čornije”. Prasmi saistīt, pat fascinēt skatītājus tomēr nevar noliegt ne Vertinskim, ne Holodnajai. Populāro Veru atceros kā neliela auguma tumšmati milzīgām, “aizzilējušām”, allaž grūtsirdīgi un balti augšupvērstām acīm. Vai nu rokās, vai arī kaut kur viņai blakus, vai aizmugurē vienmēr baltoja ziedi – lilijas vai rozes. Abas pieminētās Holodnajas filmas jau agrā jaunībā iedzīvināja manī varbūt mazliet pārspīlētu antipātiju pret jebkāda veida sentimentālismu filmās un vispār mākslā.